

Інна КОРОЛЬОВА,

аспірантка кафедри гуманітарних наук,
культури і мистецтва
факультету права, гуманітарних
і соціальних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського,
Кременчук, Україна

e-mail: koroljova.inessa@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1898-8577>

Inna KOROLOVA,

Graduate student of the Department
of Humanities, Culture and Arts,
Faculty of Law, Humanities
and Social Sciences,
Kremenchuk Mykhailo Ostrogradskyi
National University,
Kremenchuk, Ukraine

Виховання та освіта дітей кінця XIX — початку XX ст. як невід’ємний фактор формування інституту материнства

У статті зроблено спробу історичного аналізу впливу рівня освіченості населення на якість формування інституту материнства кінця XIX — початку XX ст. Виокремлено стереотипні вектори українського традиційного виховання, що згубно впливали на психологічний мікроклімат родини та, що найгірше, культивувалися у головах молоді, передаючись у спадок від батьків до дітей. Для відтворення реальної історичної картини проведено паралель між змученою жінкою-матір’ю та самодостатньою освіченою дівчиною із здобутою професією та впевненим поглядом у майбутнє.

Ключові слова: родина, дитина, традиції, виховання, материнство, суспільство, освіта.

The Childhood Care and Education in the Late 19th — Early 20th Centuries as an Integral Part of the Ukrainian Institute of Motherhood

Child’s personality development is still being a significant component of Ukrainian society. We should pay attention to the emotional, physical and intellectual development of children, which is vital for their future. In order to achieve an objectivity, this research is focused on the analyzing of ‘family phenomenon’, including religious, moral categories and historical facts. The purpose of the research is to investigate the impact of upbringing and education of children on the quality of family life in the future. To achieve the above-mentioned purpose, the following scientific methods were applied: historical, descriptive, distributional, the method of comparative analysis, and the method of typological analysis. The application of these scientific methods made it possible to demonstrate the weakness of parental upbringing, neglecting the emotional state of children, and the low level of education of the population. The scientific novelty of the research consists in an effort to reñonsider the definition of parenting role from different angles, focusing not only on the positive aspects, but also exploring the negative ones. The study makes it possible to ascertain the inadequacy of family life and educational potential of Ukrainians in the late 19th and early 20th centuries. In order to objectively reproduce historical reality, it is necessary to further scrutinize educational aspect so as to avoid idealization of Christian-moral moments and not to fall victim to traditional stereotypes.

Key words: family, child, traditions, upbringing, motherhood, society, education.

XI ст. стало часом помітної гуманізації життя населення нашої Батьківщини. Сьогодні українці звертають неабияку увагу на виховання молоді, адже непрості історичні реалії змусили нас по-новому подивитися на особистість дитини. Батьківство — це не просто незмінна традиція та соціальний обов’язок, але й величезна відповідальність перед самою дитиною та цілим

суспільством. На жаль, інститут української сім’ї протягом усієї своєї історії припускався помилок у процесі виховання молодшого покоління, не визнаючи своєї провини. Найгіршим залишається те, що ці помилки передавалися у спадок, вперто псуючи життя нащадкам.

Аналіз літератури з проблеми виховання та навчання дітей з точки зору їх підготовки до сімейного життя показав, що це питання вивчене

недостатньо. Існує величезний масив наукових робіт та періодичних видань, які охоче описують побут та звичні нам виховні аспекти українців означеного періоду, але досить часто автори самі стають заручниками традиційної української сакралізації сімейних цінностей. Останнє не дає змоги об'єктивно показати цілковите ігнорування емоційного комфорту і душевного спокою дитини, що в дорослому віці переростало у складні психологічні комплекси та травми.

Вже на початку ХХ ст. з'явилися розвідки про особливості виховання хлопчиків та дівчаток, доповнені українським фольклором, цікавими традиціями та забобонами (Грушевський М., 1907. 144 с.). У радянську добу світ побачив двотомний етнографічний нарис О. Воропая «Звичаї нашого народу» (Воропай О., 1958. 308 с.), що містить багату інформацію про звичаї наших предків та їхнє ставлення до дітей. Вихованню жіночої молоді Російської імперії присвячені статті сучасних дослідниць О. Драч (Драч О., 2011. С. 223–230), В. Рагозіної (Рагозіна В., 2014. С. 152–158), Т. Сухенко (Сухенко Т., 1998. С. 63–74), В. Федяєвої (Федяєва В., 2011. С. 1–7) та О. Ярошинської (Ярошинська О., 2000. С. 105–116). Авторки у своїх працях роблять акцент на численних проблемах, які супроводжували дівчат у гонитві за здобуттям освіти, а також на стереотипних аспектах виховання, від яких вони страждали.

Метою статті є аналіз впливу освіти та науки на виховний потенціал народної української педагогіки, що безпосередньо позначилося на якості формування особистості юнаків та дівчат кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Означений період ознаменувався гостротою протистояння українських селянських світоглядних уявлень і традицій з бажанням професійної реалізації. Розвиток освіти та науки цього часу дав зрозуміти, що виховання дітей не обмежується їх підготовкою до традиційних родинних ролей. Саме зміна ставлення до освіти дала молоді шанс не лише утвердитися у ролі чоловіка-господаря та жінки-берегині, але й отримати потрібну та оплачувану професію, що стало для них запорукою майбутнього, витісняючи нав'язану соціумом парадигму життя.

Суттєво ускладнювала життя української молоді кінця ХІХ — початку ХХ ст. наявна проблема отримання жіноцтвом освіти, що полягала у відсутності усвідомлення її необхідності старшим поколінням. На цьому наголошує відома українська науковиця Наталія Полонська-Василенко. Авторка підкреслює, що шлях до науки українкам відкрився значно пізніше, коли вони вже мали видатних представниць на полі літератури. До кінця 1870-х рр. українська жінка могла здобувати вищу освіту за кордоном, або ж на Вищих жіночих курсах Петербурга та Москви.

Лише у 1878 р. було засновано Вищі жіночі курси ближче: у Києві та Харкові (Полонська-Василенко Н., 1969. С. 124). Сучасна дослідниця Оксана Драч також стверджує, що доступ українських жінок до вищої освіти актуалізувався саме через зміну соціально-економічної моделі суспільного розвитку та правового становища громадян в контексті реформ 1860-х рр. Адже руйнація старого способу життя для жінок освічених верств означала неможливість витримати життєві стандарти попередніх поколінь, повторити їх соціальний досвід (Драч О., 2011. С. 229).

Неналежний рівень освіченості населення активізував народну педагогіку, що базувалася на традиційному розподілі ролей у родині, відмінностях виховання хлопчиків та дівчаток, беззаперечному авторитеті старших, страхом перед соціумом за «гріховну» поведінку.

Невід'ємною складовою українського інституту сім'ї виступає виховання дітей та молоді. Україна славиться традиційним виховним впливом сім'ї на підростаюче покоління, його світорозуміння та світосприйняття. Будь-яка народна педагогічна система може похизуватися тривалим тернистим шляхом розвитку, що несе на собі відбитки буремних історичних подій власного народу.

Зоя Васильцова виокремлює такі конкретні форми реалізації народної педагогіки: 1) створення образу бездоганної людини, що виступає віддзеркаленням колективного досвіду конкретного народу. Це своєрідний ідеал, якого має прагнути досягти кожен і який виступає кінцевою метою виховання; 2) кожен член суспільства одночасно виступає як об'єктом, так і суб'єктом виховання; виходить, що він одразу виконує роль учителя і учня; 3) головний метод виховання — виховання в процесі праці, адже трудова діяльність — обов'язок кожної людини, незалежно від її віку; 4) виховний процес може похизуватися об'ємним арсеналом виховних засобів і пов'язаний із педагогізацією усіх сфер людської діяльності; 5) безперервний контроль за кожним без винятку шляхом авторитетної суспільної думки (Васильцова З., 1988. С. 154).

Педагогічна система українського народу наділена власними неповторними рисами, характеристиками та особливостями. Невід'ємним чинником етнопедагогіки виступає народна мораль — сукупність загальноприйнятих установок про власне життя та діяльність, норм, обрядів, традицій та звичаїв, створених етносом протягом усієї історії.

Тетяна Потапчук зауважує, що українська народна педагогіка традиційно охоплювала найважливіші аспекти виховання дітей та молоді: фізичний, інтелектуальний, трудовий, морально-релігійний та естетично-культурний. Наші предки переймалися тим, щоб діти зростали не

тільки фізично здоровими, а ще й максимально збагаченими духовно (Потапчук Т., 2007. С. 73). Молодь повинна була володіти такими прекрасними християнськими якостями, як: порядність, чесність, справедливість, вірність, гостинність, любов до праці, безмежна повага до старших, богобоязливість.

У другій половині XIX ст. особливості виховання в українських родинах вивчав відомий педагог Костянтин Ушинський. Учений зазначив, що саме через сім'ю дитина може увібрати всю мудрість, духовність, громадянські ідеали свого народу. Костянтин Дмитрович був переконаний у тому, що виховання на народних засадах має вражаючу виховну силу, якої ніколи не досягти жодній педагогічній системі. Педагог стверджував, що чільне місце у будь-якій українській родині відводилося не так доброзичливим стосункам та любові, як праці та турботі одне про одного.

Корифей вітчизняної педагогіки XX ст. Василь Сухомлинський наголошував на тому, що саме батьки — головні природні вихователі, ядро авторитетного впливу на дітей. «Без батьківської мудрості немає виховуючої сили сім'ї», — зазначив Василь Олександрович, а потім додавав, що виявляється «...ця сила стає могутньою тільки тоді, коли батько й мати бачать високе призначення та мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх самих в очах власної дитини» (Ярошинська О., 2000. С. 64–65).

Яскравий приклад безумовної поваги до батьків можна помітити у багатому українському фольклорі. Наприклад, у колядці про прохання Божої Матері до свого Сина дати їй ключі від пекла є такі рядки:

«...Гой сів сам Христос та й вечеряти,
Входить до Нього Божая Мати:
— Гой, дай мені, Сину, від пекла ключі
Повипускати грішні душі.
— Ой, на ж тобі, Мати, від пекла ключі,
Повипускай ти грішні душі,
Лиш одну душу, бай, не випускати,
Що зневажала батька та мати,
Що зневажала, словом вкорила,
Словом вкорила, судом осудила...»
(Воропай О., 1958. С. 65).

Марко Грушевський прийшов до висновку, що маленькі українці виховувалися переважно у багатодітних родинах, де їх навчали жити дружно, разом працювати та відпочивати, поважати старших і опікуватися меншими. Із останніми не обходилося без неприємностей: історичні джерела свідчать, що одного разу «...мої гойдали дитину у колісці й самі сіли у неї. Одірвалася коліска, чисто покалічилися! А що зробиш?» (Грушевський М., 1907. С. 109).

Українська традиційна педагогічна система покладає значну частку відповідальності за виховання дітей та їх підготовку до дорослого життя саме на матір. «Умієш родити — умієш їх і навчити», «Не та мати, що вродить, а та, що до розуму доводить», — шипіли сусідки бідній матері. Як свідчать етнографічні матеріали, вже за кілька днів після народження дитина переставала бути головним об'єктом уваги матері. Бідна жінка бувала «вродит дитину, іскупає, запів'є ей і пішла сапати». Коли діти підростали, то супроводжували матір на поле: «Несла у царину чоловікові їсти. Несу одну дитину спереду, а другу — ззаду» (Кісь О., 2008. С. 170–171). Відсутність співчуття та жалості до жінки, дружини та матері формувала у підростаючого покоління думку про те, що це норма.

Ясна річ, що за таких обставин материнські почуття переобтяженої господарськими обов'язками жінки не завжди були християнськими: часто новонароджене дитя сприймалося не як Божий дар, а як зайвий тягар. У жінок навіть не було сил маскувати неприязнь до власної дитини, тому вони механічно колісали її, наспівуючи:

«Ой, спи дитя, колишу тї,
Як не заснеш, я лишу тї.
Піду в поле на роботу.
Тебе кину у кропиву.
Не верну сі аж в суботу.
Зроблю тобі колісочку
Повішу і на липочку.
Буде вітрець повівати.
Дітиноньку колісати.
Будуть пташки прилітати.
Дітиноньку годувати»
(Кісь О., 2008. С. 173).

Вихованням починали займатися на рік-другий життя дитини. Тоді казали: «Учи дитину змалку, бо, як не навчиш, виросте, то тебе навчить». Слід зауважити, що тоді малою дитиною називали немовля, а великою — дитину, яка вже навчилася ходити.

Очевидно, дітлахи не завжди поводитися чемно, тому молоді батьки часто вигукували: «Горе з дітьми, а ще гірше без дітей було б» (Грушевський М., 1907. С. 102–103). Вважалося, що дітей повинно бути багато. На Різдво казали: «Роди, Боже, жито, пшеницю, а в запічку дітей копицю» (Воропай О., 1958. С. 129). Уся ця «копиця» не забувала і покапризувати: траплялося, що матусі не могли зрозуміти причину плачу свого дитя і починали переживати, поки хтось із досвідчених родичок не говорив: «Та не турбуйся, жінко! Йому ж треба, щоб поплакало коли». А деякі взагалі хизувалися: «Я бачу, що воно, нівроку йому, здоровеньке, а вередує, щоб

я коло його була, то я не йду нарошне, хай трохи поплаче, щоб знало!»

Попри вічну зайнятість родичів по господарству, вони намагалися кожен вільну хвилину приділити інтелектуальному розвитку малих: їм розповідали казки, навчали молитвам, загадували загадки, знайомили із різноманітними приспівками, приказками та прикметами, якими завжди славився наш мудрий народ (Грушевський М., 1907. С. 105, 102).

З двох років дітей привчали молитися Богу та хреститися, щоб зберегти душу у чистоті. Іноді діти мило наслідували богобоязливих батьків, які рано і ввечері молилися Богу, і, особливо не розуміючи нічого у цій традиції, просто ставали в ряд, загадково шепотіли, хрестилися та били поклони. Однак у більшості випадків батькам таки доводилося силою навертати юних бешкетників до релігійної обрядовості. Часто молитви давалися дітям тяжко, адже навіть не усі дорослі тямали щось у хитромудрій церковнослов'янській мові, що вже говорити про малих шибеників. Більшість священних текстів доводилося сприймати на слух, тому часто виходила якась нісенітниця, приміром замість «Бог не уничижить» — «Бог неначе жид». За таку наругу над словом Божим юним молитвеникам одразу ж діставалося на горіхи.

Служителі церкви теж брали участь у вихованні. Бувало, стоїть бабуся із онукою у церкві, а мала і розплачеться, тоді старенька штурхає її під бік і зло шепоче: «Цить, бо піп язика відріже». Святий отець не поспішав брати на себе роль ката і ляв бабу: «Хіба я опудало яке, що ви дітей лякаєте мною?» (Грушевський М., 1907. С. 109–111).

Батьки вважали, що гарно впливає на розвиток пам'яті та розуму дитини присутність на польових роботах. Саме там дитя помічало, «як де що зветься», та навчалось усіляким господарським премудростям (Грушевський М., 1907. С. 103).

Трудове виховання було невід'ємною складовою формування особистості підростаючого покоління. Серед окремих засобів та прийомів такого виховання слід виокремити: виконання роботи за прикладом старших, батьківські настанови, власний досвід дітей.

Валентина Федяєва з'ясувала, що за трудове виховання хлопчиків, як правило, відповідав батько, старші брати або ж інші чоловіки родини. Дівчатка повністю знаходились під впливом матері та з її допомогою засвоювали усі необхідні для майбутньої матусі-господині навички (Федяєва В., 2011. С. 6).

Із самого дитинства дітей починали готувати до дорослого життя не тільки залученням до роботи по господарству, а ще й конкретним розподілом ролей у сім'ї. Різниця між дівчатками та хлопчиками постійно всіляко підкреслювалася.

У першу чергу це простежується у дитячих іграшках та розвагах. Старші люди здивовано розводили руками: «Чом хлопці до цього [ляльок] байдужі такі? Їм сокирка, ніжик, батіг потрібні, з палички ножики зробіть і буде носитися. Своє і дівчинка віщує, і як ляльки нема, оцваночок буде в заполі носити. Кожне до свого тягнеться, чия кому стать». Цей подив незрозумілий, адже сама родина почала ліпити із новонародженого сина хазяйновитого мужнього чоловіка, а із дівчинки — слухняну жертвну берегиню домашнього вогнища.

Отже, ляльками гралися тільки дівчатка. Траплялося, що юні леді, навіть йдучи заміж, везли у скринях улюблених лялечок, що викликали цілу купу саркастичних висловлювань з боку старших родичів (Грушевський М., 1907. С. 114–115).

Гра ляльками була цілим театралізованим дійством, адже кожна з них була уособленням уявного персонажа або реальної людини: «Це мама, це доця, а це тітка Наталка, а то бабуся». Для дівчаток ляльки ставали рідними або дітьми, тому про них дбали по-материнськи: «Ось ми наваримо вареників та будемо обідати». Вареники ліпилися з м'якушки хліба. До ляльок дівчата говорять: «Ми підемо в поле, а ви, діти, залишайтеся вдома, та не пустуйте, будьте чемні». Або таке: «А ми підемо в гості та вам гостинці принесемо» (Воропай О., 1958. С. 44). Батьки усіляко заохочували, а іноді й штучно культивували у дівчаток таку тягу до материнства.

Свідченням незгасаючої сили народної педагогіки виступає збереження у сучасних родинках майже усіх методів, прийомів і засобів традиційного виховання. Пошана до педагогічних здобутків свого народу викликала б захоплення, аби не одна сумна деталь: суспільство вимагає від кожного узгоджувати свої інтереси з інтересами колективу (Васильцова З., 1988. С. 150, 152). Йдеться про вічне прагнення того, щоб усе було «як у людей», тобто кожен вчинок людини обов'язково має бути схвалений суспільством. Якщо ж цього не трапилося, то батьки спокійнісінько відмовлялися від «непутящого чада», що свідчить про безсоромне нехтування християнськими заповідями.

Про один із випадків цілковитого «батьківського остракізму» писав ще Тарас Шевченко у всім відомій соціально-побутовій поемі «Катерина», що включає в себе опис реакції матері Катерини на особисту трагедію доньки, що кидала тінь на репутацію та гідність родини:

«...Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...»

(Шевченко Т., 2003. С. 97).

Особисте життя молоді частенько ставало приводом для непорозумінь між поколіннями. Одруження дітей було для батьків нав'язливою ідеєю, адже суспільство диктувало свої закони, що суворо карали несімейних людей. Залишалося тільки зітхнути та заспівати:

«...У пана Івана та на його дворі,
Та на його дворі, та у його хаті.
А у його хаті дві радості є:
Перша радість — сина женити;
Друга радість — дочку оддавати...»
(Воропай О., 1958. С. 69).

Олекса Воропай, відомий український етнограф та фольклорист, вважає, що жодне велике свято не обходилося без згадки про одруження. За новорічним обідом гості промовляли: «На Новий рік не годиться пити по одній чарці, а все по дві, щоб старі в парі жили, а молоді собі пару знайшли!» Християнські великі свята теж не стали винятком: на другий Святвечір дівчата полюбили ворожити. У цей день було прийнято збирати зі столу ложки після вечері та йти на поріг тарабанити ложками — «де пес забреше, туди заміж піду!» (Воропай О., 1958. С. 112, 117). Здавалося б, що це просто по-дитячому кумедний звичай, що не несе в собі ні загрози знецінення постаті жінки, ні нав'язування їй відчуття власної нікчемності через відсутність родини. На жаль, це може бути не так. За свідченнями жінок Слобожанщини, дбайливо зібраними та опублікованими В. Івановим, з'ясувалося, що «становище жінки в сім'ї загалом рабське. Вийшовши заміж, вона перебуває в пригнобленому стані, виконує найважчі роботи...», «жінка в сім'ї не користується особливою повагою, її поради ніколи не питають», «жінку розглядають як безправну особистість, яка в усьому повинна беззастережно коритися чоловікові» (Кісь О., 2008. С. 140, 141). Можна припустити, що безвольними жертвами жінки ставали через відповідне батьківське виховання та копіювання моделі власної родини.

Українська історикня та антропологиня Оксана Кісь зазначає, що українська традиція одруження передбачає прийняття рішення про шлюб не молодими, а їхніми батьками. Логічно, що деякі шлюби були вимушеними та недобровільними. Українська селянська сім'я — господарська спілка, що дозволяла собі подібні економічні розрахунки, нехтуючи емоційним станом підрастаючого покоління. Нікого не хвилювало, що:

«... дівчинонька плаче,
За нелюба йдучи.
Гей, мати, лихо знати,
За нелюбом жити!
Йдь до мене, доню,
За три роки в гості.

Дочка не слухала,
Та в рік приїхала.
Мати не пізнала,
З подвір'я зігнала...»
(Воропай О., 1958. С. 215).

Аналізуючи сюжети народних пісень, Микола Костомаров зазначав, що «злагода і щастя у подружжі в піснях зображені явищем не частим, принаймні кількість таких пісень значно менша, аніж пісень з протилежним змістом». Іван Франко називав невдале подружнє життя «жіночою неволею» (Кісь О., 2008. С. 144). Виходило, що такий жаданий статус нареченої, а у перспективі — дружини, дуже часто не приносив нічого, крім сліз та туги, від яких не було порятунку.

Українська традиційна культура та звичаєве право, яким оперували селяни, засуджували того, хто йшов із родини. Такий сміливець ставав ізгоєм у власному мікросоціумі та переставав бути бажаним гостем у батьківській хаті. У такі моменти люди миттєво забували слова із Святого Письма про любов та прощення, демонструючи нікчемність своєї релігійності.

Можна припустити, що ХІХ ст. не стало часом для аналізу «непотрібних» душевних переживань та вивчення емоційного стану дітей через невисокий рівень освіти та науки. Виходить, дорослі просто не вважали дитину особистістю, а виконували хоч і важливі, але механічні дії: родили, пеленали, купали, годували, вчили говорити, працювати та доглядати за собою, нав'язували стереотипні правила поведінки і мораль. Трагізм ситуації полягав у тому, що такий алгоритм дій породжував багато проблем через невирішеність конфліктів та відсутність спроби самовираження, що передавалися із роду в рід. Ситуація змінилася на зорі ХХ ст., коли з'явилася нова наука, яка запропонувала свіжий погляд на дитину. Цією наукою стала педологія — вчення про фізичні та психологічні особливості дитини (Фрадкін Ф., 1991. С. 3).

Уперше термін «педологія» у науковий обіг ввів Оскар Хрісман, учень відомого американського психолога Стенлі Холла. Біля витоків нової науки стояли й інші науковці: німецький психолог та педагог Ернст Мейман та його американський колега Едвард Торндайк.

Педологія виникла через гостру потребу отримати синтезоване уявлення про дитину для того, щоб успішно та дієво виховувати молодь. Новий час вимагав принципово нових людських якостей. Для підготовки здорової, творчої, розумної, свідомої людини, здатної впоратися із потужними психічними та фізичними викликами часу, треба було отримати нові знання про дитину та способи її підготовки до дорослого життя (Фрадкін Ф., 1991. С. 6–7). З цією метою при Психоневрологічному інституті на кошти Віктора Зиміна було засновано Педологічний інститут,

куди приймалися для обстеження новонароджені діти (Рагозіна В., 2014. С. 156).

Сприятливе підґрунтя для розвитку нової науки — педології — склалося на території Російської імперії, до складу якої належало чимало українських земель. Бурхливий розвиток промисловості, швидкий ріст ефективності сільськогосподарського виробництва після реформаторської діяльності Петра Столипіна, залишали невирішеною проблему гострої нестачі грамотних та освічених кадрів. Мова йшла не просто про працівників, а загалом про людей, здатних докорінно змінити погляд на життя (Фрадкін Ф., 1991. С. 8), викоринивши неактуальні пережитки минулого.

Дореволюційний слов'янський простір досить скептично ставився до освіти та науки. Простий люд займався вирішенням важливих життєвих задач, вперто не бажаючи займатися подібними «дурницями». За даними перепису населення 1897 р. на території Російської імперії, що перебувала у тісному історичному взаємозв'язку з українськими теренами, 71,6 % людей віком від 9 до 49 років були зовсім неписьменними. Приблизно $\frac{4}{5}$ дітей та підлітків були позбавлені можливості отримати освіту. Аналогічною була ситуація і на селі: 76,2 % населення — неграмотні. Неграмотними були і 87,5 % жінок (Денисова Л., 1988. С. 6). Таке тотальне невігластво негативно позначалося на рівні виробництва, економіці регіону, виховному потенціалі населення та якісному формуванні інституту сім'ї. Прекрасно це розумів відомий російський державний діяч та науковець Авраам Норов, який говорив, що від жіночої освіти «... залежить як розвиток в масах народних справжніх уявлень про обов'язки кожного, а також і усіляке покращення сімейних нравів та суспільної свідомості взагалі, на що жінка має могутній і надзвичайний вплив» (Женские гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения (1858–1905), 1905. С. 139).

На території Правобережної України жіночі навчальні заклади створювалися дуже повільно порівняно з іншими регіонами. Однією із вагомих причин цієї ситуації була заборона діяльності земств, що якраз опікувалися цим питанням. Лише в 1911 р. грошову допомогу розміром 66 190 крб від земств отримали 27 українських жіночих гімназій. Значну роль у створенні жіночих закладів освіти відіграли інтелігенція та меценати.

На зламі XIX–XX ст. в Україні виникла низка професійних жіночих шкіл. Навчальний курс містив у собі загальні для усіх типів навчальних закладів предмети, а також спеціальні: комерційна арифметика, бухгалтерія, комерційна кореспонденція, політична економія, законодавство,

товарознавство з технологією, комерційна географія. Часом до списку спеціальних предметів потрапляли іноземні мови, друкування на машинці, ручна праця тощо (Сухенко Т., 1998. С. 69, 72).

Фахова підготовка дівчат велася і в дитячих притулках, у яких вони перебували зазвичай з 8 до 18 років. У стінах цих закладів вихованок навчали загальноосвітнім предметам та якомусь ремеслу: білошвейному, пральному, кравецькому, кулінарному, педагогічному. Ці притулки забезпечували дівчат не тільки морально-релігійним та фізичним вихованням, а ще й надавали «належну практичну підготовку», що у майбутньому могла кардинально змінити статус випускниці. Аналіз історичних документів та матеріалів свідчить про те, що вихованки дитячих притулків працювали модистками, вчительками, кухарками, пральнями, а щасливиці продовжували навчання у професійних освітніх закладах (Аніщенко О., 2000. С. 41–42).

Сучасна історикиня Ганна Капустян вказує на необхідність жіночої освіти у першій чверті XX ст. Доказом цього виступає цікава закономірність виборів до місцевої сільської ради у Лубенській окрузі: до кандидатів жіночої статі ставлення було переважно негативним. Часто лунали фрази: «Не треба, навіщо вона здалась, хіба вона що зробить, якби вона була хоть освічена» (Капустян Г., 2003. С. 117). Більше того, на початку XX ст. змінилося й ставлення самих жінок до освіти. Нова демографічна ситуація спонукала їх до отримання вищої освіти для забезпечення себе «шматком хліба», адже жінці, яка не мала солідних статків і не отримала належної освіти, навіть заміжжя не гарантувало надійний захист від життєвих негараздів (Драч О., 2011. С. 227).

Отже, наведені приклади прорахунків батьківського виховання свідчать про невинуватий сакралізацію сімейних цінностей та ідеалів. Причиною виховних похибок старшого покоління була перевага цінності власного досвіду над офіційною наукою та освітою. Довгий час особистість дитини перебувала поза увагою дорослих, що призвело до ігнорування душевних переживань і повного нівелювання емоційного комфорту молоді. Зміст народного виховання базувався на нав'язуванні ідеї безмежної поваги до старших членів родини, а також необхідності якнайшвидше створити власну родину, щоб не стати посміховиськом для родичів та сусідів. Одруження було єдиним показником успішності людини та шляхом соціальної самореалізації. Початок XX ст. дещо змінив ситуацію: поява навчальних закладів різних типів дала змогу бажаючим отримати професію та забезпечити собі фінансову самостійність у майбутньому.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Аніщенко О. Фахова підготовка дівчат у дитячих притулках (1839–1911). *Шлях освіти*. 2000. № 1. С. 40–42.
URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726265>
- Васильцова З.П. Мудрыя заповіді народної педагогіки (Заметки журналіста). Москва: Педагогіка, 1988. 150 с.
- Воропай О. Звичаї нашого народу: етнограф. нарис: у 2 т. Мюнхен: Укр. вид-во, 1958. Т. 1. 308 с.
- Денисова Л.Н. Всеобщее среднее образование и социальный прогресс села. Москва: Наука, 1988. 176 с.
- Матеріали до українсько-руської етнології: у 22 т. Т. 8: Дитина в звичаях і віруваннях українського народу: матеріали з Полудневої Київщини: у 22 т. / зібрав М. Грушевський; обробив З. Кузеля. Львів: З друк. НТШ, 1907. 144 с.
- Драч О. Велика реформа як чинник прагнень жіночої молоді Російської імперії до вищої освіти. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2011. № 18, С. 223–230.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123568>
- Женские гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения (1858–1905). Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. С. 139.
- Капустян Г.Т. Дві «правди», або Українське село в двадцять роки двадцятого століття: монографія. Кременчук, 2003. 238 с.
- Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (2-га половина XIX — початок XX ст.): монографія. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2008. 272 с.
- Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України: монографія. Вінніпег — Мюнхен: Trident Press Ltd., 1969. 160 с.
- Потапчук Т.В. Виховні можливості народної педагогіки. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 3, С. 73–80.
- Рагозіна В.В. Становлення вітчизняної системи раннього естетичного виховання (середина XIX — початок XX ст.). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2014. № 2. С. 152–158.
- Сухенко Т.В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX — початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 63–74.
- Федяєва В. Практика виховання дітей в українській селянській родині XIX століття. *Психолого-педагогічні проблеми сільської початкової школи*. 2011. № 39. С. 1–7.
- Фрадкін Ф.А. Педагогія: мифы и действительность: науч. пособ. 2-е изд., Москва: Знание, 1991. 80 с.
- Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Жулинський. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 92–109.
- Ярошинська О. Розвиток поглядів на інститут батьківства у працях вітчизняних педагогів (друга половина XIX — XX століття). *Рідна школа*. 2000. № 4. С. 105–116.

REFERENCES

- Anishchenko, O. (2000). Fakhova pidhotovka divchat u dytyachykh prytulkakh (1839–1911). *Shliakh osvity — The WayS of Education*, 1, 40–42 [in Ukrainian].
- Vasylytova, Z. P. (1988). *Mudrye zapovedi narodnoi pedagogiki (Zametky zhurnalista)*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
- Voropai, O. (Ed.). (1958). *Zvychai nashoho narodu : etnohrafichnyi narys*. (Vols. 1–2). Munich: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Denysova, L. N. (1988). *Vseobshchee srednee obrazovanie i sotsialnyi progress sela*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Hrushevskiy, M. (Ed.). (1907). *Dytyna v zvychaiakh i viruvanniakh ukrainskoho narodu: materialy z poludnevoi Kyivshchyny*. (Vols. 22), Lviv: z druk. NTSh [in Ukrainian].
- Drach, O. (2011). Velyka reforma yak chynnyk prahnen zhinochoi molodi Rosiiskoi imperii do vyshchoi osvity. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. — Problems of the History of Ukraine in the 19th and early 20th centuries*, 18, 223–230 [in Ukrainian].
- Zhenskie gimnazii i progimnazii Ministerstva narodnogo prosvescheniia (1858–1905)*. (1905). SPb.: Tip. M. M. Stasiulevicha [in Russian].
- Kapustian, H. T. (2003). Dvi «pravdy», abo ukrainske selo v dvadtsiati roky dvadtsiatoho stolittia. Kremenchuk [in Ukrainian].
- Kis, O. (2008). *Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi (druha polovyna XIX — pochatok XX st.)*. Lviv: Instytut narodoznavstva [in Ukrainian].
- Polonska-Vasylenko, N. (1969). *Vydatni zhinky Ukrainy*. Vinnipeg — Miunkhen: Trident Press Ltd. [in Ukrainian].

- Potapchuk, T. V. (2007). Vychovni mozhlyvosti narodnoi pedahohiky. *Pedahohika i psykholohiia — Pedagogy and Psychology*, 3, 73–80 [in Ukrainian].
- Rahozina, V. V. (2014). Stanovlennia vitchyznianoï systemy rannioho estetychnoho vykhovannia (seredyna XIX — pochatok XX st.). *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka — Personal Spirituality: Methodology, Theory and Practice*, 2, 152–158 [in Ukrainian].
- Sukhenko, T. V. (1998). Zhinocha serednia osvita v Ukraini (XIX — pochatok XX st.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal — Ukrainian Historical Journal*, 5, 63–74 [in Ukrainian].
- Fediaeva, V. (2011). Praktyka vykhovannia ditei v ukrainskii selianskii rodyni XIX stolittia. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi pochatkovoï shkoly — Psychological and Pedagogical Problems of a Rural Elementary School*, 39, 1–7 [in Ukrainian].
- Fradkin, F. A. (1991). *Pedologiia: mify i deistvitel'nost*. Moskva: Znanie [in Russian].
- Zhulynskyi, M. (Ed.) (2003). *Povne zibrannia tvoriv*. (Vols. 12), Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yaroshynska, O. (2000). Rozvytok pohliadiv na instytut batkivstva u pratsiakh vitchyznianykh pedahohiv (druha polovyna XIX — XX st.). *Ridna shkola — Native School*, 4, 105–116 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 17.03.2023 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)